Avropa İttifaqının insan hüquqları üzrə illik qiymətləndirməsində ikili standartlar: Azərbaycan və Belarus nümunələrinin müqayisəsi

written by Altay Goyushov Altay Göyüşov

Aİ siyasəti üçün iki fərqli leksikon

Avropa İttifaqının insan hüquqlarına dair illik hesabatı sadəcə hüquq pozuntularının siyahısından ibarət deyil. Hesabatda istifadə olunan ifadələr həm də Brüsselin bu pozuntuların ciddiliyini necə qiymətləndirdiyini, hansı məsələlərə ətraflı toxunduğunu, hansıları isə ümumi ifadələrlə təsvir etdiyini, məsuliyyət daşıyan tərəflər kimi kimləri göstərdiyini və haqqında danışılan hökuməti necə xarakterizə etdiyini göstərir.

Bu baxımdan Aİ-nin 2025-ci il insan haqları hesabatında Belarus və Azərbaycanla bağlı bölmələri arasında nəzərəçarpacaq fərq var. Məsələ Belarusun sərt qınağa layiq olub-olmaması deyil; şübhəsiz ki, layiqdir. Sual budur ki, avtoritar repressiyanın oxşar formaları Azərbaycan məsələsində də eyni dəqiqliklə təsvir olunurmu. Cavab isə aydındır: qətiyyən olunmur.

Bu fərqin səbəbinin geosiyasi amillər olduğu aydın şəkildə nəzərə çarpır. Belarus və Azərbaycan Aİ-nin xarici siyasətində bir-birindən çox fərqli mövqelər tutur və hesabatda istifadə olunan dil də məhz bu fərqi əks etdirir.

Bu müqayisə həm də Azərbaycan demokratik qüvvələrinin

Avropanın insan hüquqları sahəsindəki öhdəlikləri ilə onun geosiyasi maraqları arasındakı münasibəti necə dərk etməli olduğuna dair mühüm nəticələr ortaya qoyur.

Fərq isə elə ilk cümlələrdən başlayır. Belarusla bağlı deyilir ki, *“2025-ci ildə Belarusda insan hüquqlarının vəziyyəti son dərəcə ciddi narahatlıq doğurmaqda davam edir.”*

Azərbaycanla bağlı hissədə isə qeyd edilir ki, *“2025-ci ildə Azərbaycanda insan hüquqları və demokratiyanın vəziyyəti ciddi problemlərlə müşayiət olunmaqda davam edib.”*

Bu cür yanaşma hər iki qiymətləndirmə boyunca davam edir. Belarusla bağlı bölmədə daha birbaşa və sərt ifadələrdən istifadə olunur. Burada “dövlət tərəfindən həyata keçirilən genişmiqyaslı və sistemli repressiya kampaniyası”, “mülki şəxslərə qarşı gücdən özbaşına istifadə” və “repressiv praktikaların institusionallaşdırılması”ndan bəhs edilir.

Azərbaycanla bağlı bölmədə isə dil daha çox institusional və diplomatik xarakter daşıyır. “İdarəçilik mühiti məhdudlaşdırıcı olaraq qalıb”; vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları “məhdudlaşdırıcı şəraitdə fəaliyyət göstərib”; məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyi ilə bağlı “ciddi narahatlıqlar” “qalmaqda davam edib”; məhkəmələr “siyasi baxımdan həssas işlərdə kifayət qədər müstəqil olmadığı qənaətini yaratmaqda davam edib.”kimi ifadələrdən istifadə olunur. Belarusda “siyasi məhbuslar” var. Azərbaycanda isə “siyasi baxımdan həssas işlər üzrə saxlanılan şəxslər” var.

Azərbaycanla bağlı hissədə sərt ifadələr ümumiyyətlə yoxdur demək olmaz. Məsələn, hesabatda qeyd edilir ki, qanunvericilik, inzibati və məhkəmə çərçivələri “fundamental azadlıqların həyata keçirilməsini ciddi şəkildə məhdudlaşdırmaqda davam edib”. Lakin hətta burada da məsuliyyət institusional və qeyri-şəxsi şəkildə təqdim olunur. Siyasi məhbuslar, məsuliyyətin konkret şəkildə aid edilməsi və repressiyanın xarakterizə olunması məsələlərində istifadə edilən dil Belarusla bağlı hissədəki ifadələr qədər qəti

deyil.

Fərq təkcə sifətlərdə deyil. Məsələ həm də məsuliyyətin kimin üzərinə qoyulmasıdır. Belarusla bağlı “dövlət tərəfindən həyata keçirilən repressiya kampaniyası”ndan danışılır. Azərbaycanla bağlı isə “məhdudlaşdırıcı idarəçilik mühiti” ifadəsi işlədilir. Belarus bölməsində repressiya dövlətin həyata keçirdiyi konkret fəaliyyət kimi təqdim olunur. Azərbaycan bölməsində isə hökumətin özü çox vaxt cümlədən sanki yox olur.

Fərq çoxtərəfli platformalarla bağlı bölmələrdə də aydın görünür. Azərbaycanla bağlı Aİ “məsələləri gündəmdə saxlamağa davam edib”, “bəyanatlar verib”, “mexanizmləri dəstəkləyib”, “dialoqu davam etdirib” və “müzakirələrə töhfə verib”. Belarusla bağlı isə Aİ “davam edən insan hüquqları pozuntularını pisləyən” bəyanatlar verib.

Azərbaycanla bağlı işlədilən fellər əsasən diplomatik fəaliyyəti təsvir edir. Belarusla bağlı işlədilən fellər isə qiymətləndirmə və hökm ifadə edir. Bütün bunları birlikdə nəzərdən keçirdikdə, bu fərqi təsadüfi hesab etmək çətindir.

Azərbaycanda siyasi məhbuslar varmı?

Ən aydın nümunə siyasi məhbuslar məsələsidir. Belarusla bağlı bölmədə birbaşa deyilir ki, *“2025-ci ilin dekabr ayının sonunda Belarusda hələ də özbaşına həbs edilmiş 1 100-dən çox siyasi məhbus var idi.”*

Hesabat bununla yanaşı, ətraflı kəmiyyət göstəriciləri də təqdim edir. Buna görə də oxucu Belarusda siyasi məhbus probleminin miqyasını dərhal anlayır.

Azərbaycanla bağlı isə buna bənzər heç bir məlumat verilmir. Əvəzində hesabatda “siyasi baxımdan həssas işlər üzrə saxlanılan şəxslər” ifadəsi işlədilir, daha sonra isə “fundamental hüquqlarından istifadə etdiklərinə görə saxlanılan və ya ölkədən çıxışına qadağa qoyulan şəxslərin

ayrı-ayrı işləri"ndən bəhs olunur.

Terminologiyadakı bu fərq mühümdür. "Siyasi məhbus" ifadəsi insan hüquqları pozuntusunun mahiyyətini aydın şəkildə müəyyən edir. "Siyasi baxımdan həssas iş üzrə saxlanılan şəxs" ifadəsi isə bunu etmir. O, işin ətrafındakı şəraiti təsvir edir, lakin həbsin özünün siyasi xarakter daşıdığını birbaşa deməkdən yayınır.

Nəticədə tamamilə fərqli mənzərə yaranır. Belarusla bağlı bölmədə siyasi məhbus problemi açıq şəkildə meydana qoyulur və rəqəmlərlə təsvir edilir. Azərbaycanla bağlı bölmədə isə bu məsələ birmənalı deyil, qeyri-müəyyən bir kateqoriya kimi nəzərə çarpır.

Bu, söz seçiminin insan hüquqları hesabatının siyasi mənasını necə dəyişə bildiyini göstərən ən aydın nümunələrdən biridir.

Belarus hüquq müdafiəçilərini və siyasi xadimləri azad etdi, Azərbaycan isə bunu etmədi

2025-ci il ərzində baş verən hadisələrə baxdıqda, fərq daha da kəskin görünür. Aİ-nin hesabatında bildirilir ki, il ərzində Belarusda təxminən 360 nəfər azadlığa buraxılıb; onların arasında tanınmış hüquq müdafiəçiləri və siyasi xadimlər də olub. Bununla yanaşı, hesabat dərhal vurğulayır ki, bu azadlığa buraxılmaların bəziləri məcburi deportasiya, qeyri-müəyyən hüquqi status, təqiblər və digər pozuntularla müşayiət olunub.

Məhz müqayisəli şəkildə baxanda hesabatın Azərbaycan hissəsində bu məsələ dərhal diqqəti cəlb edir. Azərbaycan hökuməti genişmiqyaslı amnistiya elan etdiyi üçün hesabat bu məsələyə toxunmalı idi. Çünki sözdə amnistiyaya baxmayaraq, həbsdə olan jurnalistlərdən, vətəndaş cəmiyyəti fəallarından və ya müxalifət nümayəndələrindən heç biri azadlığa buraxılmadı. Əksinə, 2025-ci il ərzində Azərbaycanda siyasi həbslər, siyasi məhkəmələr davam edib və siyasi məhbusların sayı artıb.

Beləliklə, Belarusla bağlı bölmədə hətta hüquq müdafiəçilərinin və siyasi xadimlərin azadlığa buraxılması belə dərhal həmin proseslə əlaqəli və ya ondan sonra baş verən pozuntuların müzakirəsi və tənqidlə müşayiət olunur. Amma Azərbaycanla bağlı bölmədə vəziyyətin daha da pisləşməsi açıq şəkildə qeyd edilməli olduğu halda, edilmir.

Belarusla bağlı bölmə siyasi opponentlərin vəziyyətini onların azadlığa buraxılmasından sonra da izləyir. Burada deportasiya, azad edilmiş şəxslərin həssas vəziyyəti, onlara və ailələrinə qarşı davam edən təzyiqlər, hərəkət azadlığının məhdudlaşdırılması və yenidən həbs olunma təhlükələri müzakirə edilir. Azərbaycanla bağlı bölmə isə həmin dövrdə Azərbaycan hökumətinin intensivləşən transmilli repressiyasına toxunmur: qiyabi çıxarılan hökmlər, Avropa küçələrində hökumət tənqidçilərinə qarşı fiziki hücumlar və bu cür hücumlarla bağlı çıxarılan məhkəmə hökmləri hesabatda yoxdur. Belarusla bağlı bölmədə iki siyasi məhbusun həbsxanada öldüyü qeyd edilir, lakin müxalif Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyasının gənc üzvü Ellbayi Karmilinin də həbsxanada ölməsi faktı hesabatın Azərbaycanla bağlı hissəsində qeyd olunmur.

Belarusla bağlı bölmədə qeyd olunur ki, “mülki şəxslərə qarşı gücdən özbaşına istifadə davam edir” və “repressiv praktikaların institusionallaşdırılması çərçivəsində təhlükəsizlik sektoru gücləndirilib”. Eyni tendensiyalar Azərbaycanda da müşahidə olunur. Lakin hesabat Azərbaycan məsələsinə gəldikdə Belarusla bağlı bölmədə istifadə olunan birbaşa və açıq dildən qəfil yayınır.

Quru sərhədlərin bağlı saxlanılması: fövqəladə məhdudiyyətin nəzərə alınmaması

Belarusla bağlı hesabatda hərəkət azadlığının məhdudlaşdırılması Belarusdakı repressiyaların təhlilinin bir hissəsi kimi nəzərdən keçirilir. Hesabatda azadlığa buraxılmış şəxslərə və onların ailələrinə qarşı davam edən təzyiq və təqiblərdən, o cümlədən “hərəkət azadlığının

məhdudlaşdırılması"ndan bəhs olunur. Azərbaycanla bağlı bölmədə də konkret şəxslərə tətbiq edilən ölkədən çıxış qadağaları qeyd edilir. Bildirilir ki, Aİ ilə aparılan müzakirələrdə "fundamental hüquqlarından istifadə etdiklərinə görə ölkədən çıxışı qadağan edilmiş" şəxslərin məsələsi də yer alıb. Lakin hətta bu məsələ belə diplomatik təmasları təsvir edən bölmədə təqdim olunur. O, insan hüquqlarının vəziyyətinə dair qiymətləndirmənin özündə mühüm məsələ kimi önə çəkilmir. Bundan əlavə, Azərbaycanla bağlı bölmədə siyasi məhbusların ailə üzvlərinin də Azərbaycan hakimiyyəti tərəfindən müxtəlif formalarda təzyiqlərlə, o cümlədən ölkədən çıxış qadağaları ilə üzləşdiyi qeyd edilmir.

Hərəkət azadlığı ilə bağlı daha bir məsələni qeyd etmək istəyirəm ki, mənim fikrimcə, illik insan hüquqları hesabatında toxunulmalı olan, lakin toxunulmayan bir ciddi problem Azərbaycanın adi quru keçidləri üçün quru sərhədlərini uzun müddət bağlı saxlamasıdır. Bu məhdudiyyətlər COVID-19 pandemiyası dövründə tətbiq edilib və pandemiyanın kəskin mərhələsi başa çatdıqdan xeyli sonra da ölkədə qüvvədə saxlanılan "xüsusi karantin rejimi" çərçivəsində davam etdirilib. Azərbaycan vətəndaşları üçün bu, kiçik inzibati məsələ deyil. Bu, hərəkət azadlığının ciddi şəkildə məhdudlaşdırılmasıdır.

Artıq illərdir ki, Azərbaycan vətəndaşları quru yolu ilə adi beynəlxalq səfərlərin ciddi şəkildə məhdudlaşdırıldığı bir rejim şəraitində yaşayırlar. Azərbaycan hökuməti sərhədlərin bağlı saxlanılması üçün müxtəlif təhlükəsizliklə bağlı və ya siyasi arqumentlər irəli sürməsindən asılı olmayaraq, pandemiya dövrünə aid fövqəladə rejimin bu qədər uzun müddət davam etdirilməsi açıq-aşkar insan hüquqları məsələsidir.

Sərhədlərin bağlı olmasının Azərbaycan əhalisinin hərəkətini necə məhdudlaşdırdığını vurğulamaq üçün bir fakta diqqət çəkmək istərdim. Gürcüstanın rəsmi statistikası göstərir ki, Azərbaycan vətəndaşları pandemiyadan əvvəl, 2019-cu ildə Gürcüstana təxminən 1,53 milyon səfər etmişdilərsə, 2025-ci

ildə bu rəqəm təxminən 292 min olub. Yəni 2025-ci ildə Azərbaycan vətəndaşlarının Gürcüstana səfərlərinin sayı 2019-cu illə müqayisədə təxminən 81 faiz aşağı olub. Bu müqayisə hərəkət azadlığına qoyulan məhdudiyyətin miqyasını və onun potensial olaraq ciddi iqtisadi və sosial nəticələrini göstərir.

Mülkiyyət hüquqları

Hesabatın ən mühüm boşluqlarından biri mülkiyyət hüquqları ilə bağlıdır. Hesabat Bakıda genişmiqyaslı yenidənqurma və tikinti layihələri çərçivəsində xüsusi mülkiyyətdə olan evlərin sökülməsi, sakinlərin məcburi köçürülməsi və qeyri-kafi kompensasiya ilə bağlı uzunmüddətli mübahisələrə toxunmur. Bəzi hallarda zərər çəkən əmlaklar tarixi və memarlıq əhəmiyyəti daşıyan binalardır ki, bu da onların dağıdılmasını həm fərdi hüquqlar, həm də mədəni irs məsələsinə çevirir. Adekvat kompensasiya, şəffaf prosedurlar və səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri olmadan xüsusi mülkiyyətin məcburi alınması və ya sökülməsi ciddi insan hüquqları narahatlıqları doğurur və Azərbaycanda insan hüquqlarının vəziyyətinə dair hərtərəfli qiymətləndirmədə açıq şəkildə nəzərə alınmağa layiqdir.

Hesabatdakı bu boşluq siyasi məhbuslar və hərəkət azadlığı məsələləri ilə oxşar səbəbdən əhəmiyyətlidir. Yəni ciddi insan haqları məsələsi diqqətdən kənar saxlanılırsa, bu, artıq yalnız diplomatik dil məsələsi deyil, diqqət ayrılacaq problemlərin seçiminə qərəzli yanaşmadır.

Davos və siyasi legitimliyin paradoksu

İki avtoritar sistemə fərqli yanaşma yalnız hesabatın özündə deyil, ondan kənarda da görünür. 2025-ci ildə Davosda keçirilən Dünya İqtisadi Forumu buna yaxşı nümunədir. Svetlana Tixanovskaya tədbirdə Belarus Demokratik Qüvvələrinin lideri kimi iştirak edərək Aleksandr Lukaşenkonun hökumətinə siyasi alternativi təmsil edirdi. Eyni toplantıda Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev beynəlxalq səviyyədə tanınmış dövlət başçısı kimi iştirak edir və siyasi və biznes liderləri ilə

görüşürdü.

Fərq diqqətçəkicidir. Belarus məsələsində Avropa və beynəlxalq aktorlar avtoritar hökumətlə ona qarşı çıxan demokratik qüvvələr arasında aydın fərq qoyurlar. Azərbaycan məsələsində isə avtoritar hökumətin özü Avropa liderlərinin enerji, iqtisadiyyat, təhlükəsizlik və regional məsələləri müzakirə etdiyi qəbul olunmuş geosiyasi tərəfdaş olaraq qalır.

Bu fərq Aİ-nin insan hüquqları hesabatında istifadə olunan dili daha anlaşılan edir: Belarusa yanaşmada avtoritar rejimlə onun demokratik alternativi bir-birindən ayrılır, Azərbaycan isə avtoritar siyasi sisteminə baxmayaraq, strateji tərəfdaş olaraq qalır.

Azərbaycanla “dialoq”, Belarusla bağlı “cavabdehlik”

İkitərəfli münasibətlərə həsr olunmuş bölmələr bu fərqi xüsusilə aydın göstərir. Azərbaycanla bağlı hesabatda deyilir:

“Aİ 2025-ci il ərzində Azərbaycan hakimiyyəti ilə müntəzəm təmasları davam etdirib.”

Hesabatda dövlət qurumları ilə görüşlər, məhkəmə islahatları, media azadlığı, saxlanılan şəxslər, dini azlıqlar, gender bərabərliyi və korrupsiya məsələləri üzrə müzakirələr sadalanır. Bölmə belə yekunlaşır:

“Dialoq kanalları açıq qalsa da, struktur islahatlarında irəliləyiş məhdud olub.”

Beləliklə, əsas yanaşma mövcud hökumətlə dialoqu və əməkdaşlığı davam etdirməkdir.

Belarusla bağlı isə hesabatda deyilir:

“2025-ci ildə Belarus Aİ-nin gündəliyində mühüm yer tutub.”

Burada məhdudlaşdırıcı tədbirlər, siyasi məhbuslar, demokratik qüvvələr və vətəndaş cəmiyyəti müzakirə olunur. Hesabat həmçinin Svetlana Tixanovskaya ilə görüşləri və “Demokratik

dəyişiklik üçün əsasların yaradılması” adlı yüksək səviyyəli konfransı qeyd edir.

Fərq aydındır. Azərbaycan məsələsində Aİ məhdud irəliləyişə baxmayaraq, hökumətlə əməkdaşlığı davam etdirir. Belarus məsələsində isə Aİ siyasəti məhdudlaşdırıcı tədbirləri, demokratik qüvvələrə dəstəyi və insan hüquqları pozuntularına görə məsul şəxslərin cavabdehliyə cəlb edilməsi səylərini vurğulayır.

Geosiyasət təsadüfi izah deyil

Geosiyasət məsələyə daxil edildikdə müqayisə siyasi baxımdan daha narahatedici xarakter alır. Dildəki fərq Aİ-nin Belarus və Azərbaycanla tamamilə fərqli geosiyasi münasibətləri ilə o qədər sıx üst-üstə düşür ki, bunu görməzdən gəlmək çətindir. Məhz burada ikili standart heç vaxt rəsmi şəkildə elan olunmadan formalaşa bilir.

Hökumətlə münasibətlər onsuz da qarşıdurma xarakteri daşıdıqda, açıq və sərt qınağın diplomatik qiyməti xeyli aşağı olur. Rəsmilər məsul şəxslər haqqında birbaşa ittihamedici tonda danışa bilir, siyasi məhbus ifadəsini dönə-dönə işlədir, repressiyanı dövlət tərəfindən həyata keçirilən siyasət kimi təsvir edir və cavabdehlik tələb edirlər. Həmçinin avtoritar hökumətə qarşı çıxan demokratik qüvvələri də açıq şəkildə dəstəkləyirlər. Belarusla bağlı bölmədə gördüyümüz məhz budur.

Azərbaycanla münasibətlər isə fərqlidir. Aİ-nin enerji, regional sabitlik, nəqliyyat dəhlizləri, Mərkəzi Asiya və Cənubi Qafqazla bağlı geosiyasi maraqları var. Bunlar xarici siyasətin legitim elementləridir. Lakin insan hüquqları hesabatının məqsədi başqadır axı.

Geosiyasi ikili standartlar, onların tətbiq edilməsi barədə hər hansı yazılı göstəriş, qayda olmadan məhz bu şəkildə formalaşa bilir. Onlar yalnız leksikonda deyil, həm də faktların seçilməsində və ümumi siyasi dəyərləndirmədə kor-kor, gör-gör nəzərə çarpır.

Əgər hərəkət azadlığının məhdudlaşdırılması Belarusda repressiyanın bir hissəsi kimi tanınırsa, lakin Azərbaycanın quru sərhədlərinin illərlə bağlı saxlanılması araşdırılmırsa, bu fərqi yalnız insan hüquqları mülahizələri ilə izah etmək çətinləşir. Əgər Azərbaycan hökumətini tənqid edən şəxslərə ölkə xaricində qarşı yönəlmiş mühüm repressiya formaları da hesabatdan kənarda qalırsa, problem artıq təkcə dildə deyil. Məsələ həm də hansı faktların hesabatda yer alması, hansılarının isə bilərəkdən kənarda saxlanılmasıdır.

Əgər hüquq pozuntularını təsvir etmək üçün istifadə olunan dil həmin pozuntuları törədən hökumətin geosiyasi baxımdan nə dərəcədə faydalı olmasından asılıdırsa, Aİ-nin insan hüquqlarının universallığına kölgə salır. Universallıq o demək deyil ki, Aİ hər bir ölkəyə qarşı eyni xarici siyasəti yürütməlidir. Lakin müqayisə edilə bilən hüquq pozuntuları ən azı müqayisə edilə bilən standartlar əsasında qiymətləndirilməlidir.

Əgər strateji tərəfdaşlıq siyasi məhbusların siyasi məhbus adlandırılıb-adlandırılmamasına təsir edirsə, insan hüquqları hesabatlarının etibarlılığı zədələnir. Əgər rəqib hesab edilən hökumətin repressiyaları rəqəmlərlə göstərilir, tərəfdaş hökumətin repressiyaları isə ümumi ifadələrlə təsvir olunursa, oxucu iki avtoritar sistem haqqında fərqli mənzərə əldə edir.

Deməli, bu, qərəzsiz insan hüquqları hesabatı deyil; eyni zamanda geosiyasi alətdir. O, siyasi baxımdan effektiv ola bilər, lakin real insan iztirablarını və mövcud vəziyyətdən birbaşa zərər çəkən insanların taleyini nəzərə aldıqda, onu sadəcə insan hüquqları hesabatı kimi təqdim etmək mənəvi baxımdan qəbuledilməzdir.

Nəticə

Azərbaycanın demokratik qüvvələri üçün bu müqayisənin siyasi dərsi də var. Əgər Avropa hökumətləri Azərbaycan siyasətini realpolitik prinsiplərinə uyğun qururlarsa, Azərbaycan demokratik qüvvələri də indiyədək etdikləri kimi öz

mübarizələrini kor-koranə şəkildə Avropanın geosiyasi prioritetlərinə tabe etməməlidirlər.

Azərbaycan demokratik müxalifətinin öz siyasi marağı var: Azərbaycanda liberal-demokratik sistemin qurulması. Bu marağın əsas qarşısında duran qüvvə yerli avtoritar rejimdir. Və nə qədər qəribə səslənsə də, Belarus avtoritarizmindən fərqli olaraq, Azərbaycan avtoritarizmi Avropa İttifaqının siyasi rəqibi deyil.

Buna görə də Azərbaycan demokratik qüvvələri bu reallığı nəzərə alaraq öz maraqlarını ardıcıl şəkildə müdafiə etməlidirlər. Əgər Avropa hökumətləri öz geosiyasi maraqlarını əsas götürürlərsə, Azərbaycan demokratlarının da öz mübarizələrini eyni siyasi realizmlə aparmaq üçün legitim haqqı var.